

פרשת צו

מפי מו"ר הרב שמעון כהן שליט"א

בס"ד אדר ב' תשע"ו • גליון 140

ניתן לשלוח מייל לכתובת rephael.wasser@gmail.com ולקבל את הגיליון מידי שבוע לתיבת המייל

ציווי וזירוז בבנין החינוך

הכוונה והדרכה לילד מתבגר

ראשי פרקים:

העבודה הראשונה במקדש ◊ הקומה הפרטית והקומה הפומבית ◊ כשאדם מקבל ציווי היצר הרע שלו מתעורר ◊ לעורר את הרצון ולהמעיט בציוויים ◊ המתבגר זקוק יותר להדרכתו של האב ◊ מי שאהבתו גדולה יותר – תוכחתו מרובה ◊ אין מורזין אלא למורזין ◊ ללבות את הזריזות ◊ ילד טוב יכול להיות יותר טוב

מקורות עיקריים:

עולת ראייה ח"א עמ' קכא ◊ רש"י ויקרא ו, ב ◊ חנוכה התורה לפרשת צו, אות קו ◊ קידושין לא ע"א ותוספות שם ◊ יסודות החינוך ח"א עמ' כט ◊ אבן שלמה פרק ו, ב ◊ ביאור הגר"א לנ"ך משלי יג, כד ◊ ספרי ריש פרשת נשוא ◊ מעלות המידות המעלה העשרים, מעלת הזריזות ד"ה בני בואו וראו ◊ אגרות משה יורה דעה ח"ב סימן קג

העבודה הראשונה במקדש

העבודה הראשונה הנעשית מידי יום ביומו בבית המקדש היא 'תרומת הדשן' הפותחת את פרשתנו: הכהן עולה למזבח עם מחתה, ניגש למערכה הגדולה, חותה מעט מהאפר שנוצר מהקרבות השרופים, יורד ונותן את האפר על רצפת העזרה מימין לכבש, במקום הנקרא 'מקום הדשן', והאדמה בולעת את האפר בדרך נס¹. וכך נאמר:

"וּלְבַשׁ הַכֹּהֵן מְדוּ בַד וּמְכַנְסֵי בַד וְלָבַשׁ עַל בְּשָׂרוֹ וְהָרִים אֶת הַדָּשֵׁן אֲשֶׁר תֹּאכַל הָאֵשׁ אֶת הָעֵלָה עַל הַמִּזְבֵּחַ וְשָׂמוּ אֶצֶל הַמִּזְבֵּחַ"².

מלבד מצוות 'תרומת הדשן' ישנה דומה המוזכרת בסמוך, מצוות 'הוצאת הדשן' הנעשית בזמן שהאפר מצטבר על גבי המזבח: הכהנים היו עולים למזבח, גורפים את האפר מהמערכה למרכז המזבח ומסדרים אותו בערימה הנקראת 'תפוח'. משהצטבר אפר רב שהקשה על סידור המערכה, היו מעלים על ראש המזבח מעין סיר גדול הנקרא 'פסכתר', ממלאים אותו באפר ה'תפוח' ומורידים אותו לעזרה. משם העבירו אותו בדליים אל מחוץ לעיר, וכך נאמר:

"וּפָשַׁט אֶת בְּגָדָיו וְלָבַשׁ בְּגָדִים אֲחֵרִים וְהוֹצִיא אֶת הַדָּשֵׁן אֶל מְחוּץ לַמִּחְנָה אֶל מְקוֹם טְהוֹר"³.

¹ ראה רש"י ויקרא א, טז.

² ויקרא ו, ג.

בעוד מצוות הוצאת הדשן נראית הגיונית ומובנת, מצוות תרומת הדשן קשה להבנה. מובן שברגע שמצטברת פסולת על גג המזבח צריך לדאוג לפינויה, אך מה פשר הדוגמית היומית שאנו מצווים להניח במקום הדשן?

הקומה הפרטית והקומה הפומבית

מרן הרב קוק ב"עולת ראייה"³ עומד על משמעות המצוה ומבאר שכל קרבן שעולה לפני ה', הוא מצד עצמו חומרי, ותהליך ההקטרה והעיכול, שייכים לקומה הרוחנית ופועלים על הרצון והמחשבה, וזו לשונו:

"הקרבנות, המסמנים את המפעלים המוחשיים, שהם מכוונים להגיע בתמציתם ויסודם לכוונה האלקית העליונה, של החיים ושל המציאות, הם מורים עם זה בפרטיותם, בהערכת עבודתם היותר מפורסמת, הקטרתם ועיכולם וההתנהגות עם אפרם, את כל התוכן של כל המעשים כולם, שיסוד קדושתם התמציתית היא עולה למעלה.

מפני פעולתם על הרצון, על המחשבה, ועל כל נטיית החיים, מזדכך על ידם השכל, מיטהרים על ידם כל הכוחות, הנפשיים והגופניים, של האדם".

בתום התהליך הגשמי והרוחני, נשאר האפר על גג המזבח, ובאפר זה אנו מצווים לקיים שתי מצוות, מצוות תרומת הדשן ומצוות הוצאת הדשן. מצוות אלו פועלות על האדם שתי פעולות, כמבואר בהמשך דברי הרב:

"ומה שנשאר, אחר העיכול הרוחני בהם, מן הענין המעשי שבחוש, פועל הוא שתי פעולות:

חלק אחד תמציתי, פנימי, מטביע על החיים בקביעות את נטיית הרצון והרגלת המעשים לשם שמים, לאצילות ולטוהר.

והחלק האחר, שמתרבה, בכמותו, הוא חיצוני, אבל משמש לטוהר, מפני הפרסום בקהל רב, שהפעולות מפרסמות את המחשבות ואת ההרגשות הקדושות, שמטרה זו מושגת היא על ידי המעשים.

ולשם כך ישנם שני מיני מפעל בדשן המזבח. התמצית הגשמית, הנשארת מההקטרה שעל גבי המזבח, הרמת הדשן, שנשארת אצל המזבח, בקביעותה, בהבלעתה במקומה. והוצאת שאר הדשן אל מחוץ למחנה אל מקום טהור.

הראשונה, הפנימית, לעומת ההשפעה על החיים הפנימיים הגופניים, ודחיפתם לצד הקדושה העליונה והמטרה הרוחנית המגמתית.

והשנייה, לעומת הענין ההולך ומקבל צורה פומבית, למען דעת כל הקהל וכל החיים, כי הכל עומד על כבוד בורא כל עולמים, מלך הכבוד, מחיה חיים ומקור חיי החיים, שהכל שלו ומידו נתנו לו, כי בו ישמח לבנו כי בשם קדשו בטחנו".

מצוות 'תרומת הדשן' הנעשית מדי יום ביומו, מרגילה את האדם הפרטי לכוון את מעשיו ורצונותיו לשם שמים באופן קבוע.

מצוות 'הוצאת הדשן' בונה קומה נוספת ונותנת פומביות לדברים, ומודיעה קבל עם ועולם שהכל הכל מאתו יתברך.

³ ויקרא ו, ד.

⁴ עולת ראייה ח"א עמ' קכא.

תהליך ההקרבה איננו רק משימה מעשית, אלא תהליך רוחני של התרוממות והעצמה, שצריך ללוות את האדם גם מחוץ לבית המקדש.

הקרבת מעביר את בעליו תהליך של שיקום. הקומה הראשונה שבונה בעל הקרבן היא קומה פנימית ועל גבה נבנית גם הקומה הפומבית הפונה אל הציבור.

כשאדם מקבל ציווי היצר הרע שלו מתעורר

כדי שהתהליך המשמעותי הזה של הקרבת הקרבן יפעל את פעולתו על החיים המעשיים שלנו, אנו זקוקים לציווי ה'. רש"י מבאר שפרשת צו פותחת בלשון ציווי כדי לחנך לזריזות, "צו את אהרן - אין צו אלא לשון זרוז מיד ולדורות"⁵.

בספר "חנוכת התורה"⁶ מבאר רבי העשיל מקראקא⁷, רבו של הש"ך, את דברי רש"י וכותב:

"בדברי רש"י הנזכר לעיל, אין צו אלא לשון זירוז וכו'. ויש לפרש על פי מה דאיתא במסכת קידושין (דף לא): גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה וכו', ופירשו בתוספות שם הטעם דכשהוא מצווה מצטער הרבה להתגבר על היצר הרע והוא כובשו וכו'. עיין שם. וזהו הפירוש אין צו אלא זירוז, משום דכשיש ציווי צריכים לזרוז את עצמו לכבוש היצר הרע".

כלומר כשאדם מקבל ציווי היצר הרע שלו מתעורר, "גדול מצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה"⁸. כך דרכו של עולם, כשאדם מתנדב מרצונו הוא עושה זאת בשמחה, אבל כשמישהו מטיל עליו את המשימה זה נהיה מורכב יותר, פתאום יש שאלות, יש קושיות ותירוצים. לכן הציווי צריך לבוא עם זירוז, כדי שהיצר לא יספיק לומר את דברו...

לעורר את הרצון ולהמעיט בציוויים

תוספות במסכת קידושין⁹ מביאים טעם נוסף, וזו לשונם:

"גדול המצווה ועושה - נראה דהיינו טעמא דמי שמצווה ועושה עדיף לפי שדואג ומצטער יותר פן יעבור ממי שאין מצווה שיש לו פת בסלו שאם ירצה יניח".

כשאדם פועל על פי ציווי, הוא נדרש לדקדקנות גדולה יותר ולהכנה ראויה של כוחות הנפש שלו. יש כאן תובנה חינוכית חשובה שהמשמעות שלה עבור המחנך היא, שמוטב להשקיע מחשבה ומאמץ בדרכים שונות שדרכן ניתן לעורר את הרצון, ולהמעיט בציוויים והטלת משימות. כשמטילים על ילד משימות, באופן טבעי הצד הנפשי שלו מתנגד, הוא מרגיש שכופים אותו לעשות משהו שהוא לא בהכרח חפץ בו, והוא רוצה להיות עצמאי, להרגיש שיש לו דעה עצמית וערך עצמי.

⁵ רש"י ויקרא ו, ב.

⁶ חנוכת התורה לפרשת צו, אות קו.

⁷ רבי אברהם יהושע העשיל (קרקוב), השנ"ה-התכ"ד - תלמיד חכם נודע. שימש כראש ישיבה ומרא דאתרא בקרקוב ובלובלין, ונודע בחריפותו. בשנת התט"ו נתמנה לרב בקרקוב, שם שימש תשע שנים עד יום פטירתו. כתב עשרות חיבורים, אך לא פרסם אותם. לאחר פטירתו נדפסו ספרים בודדים מתורתו. חלק מפלפוליו קובצו בספר חנוכת התורה על פרשיות התורה. על הערצת בני דורו לחכמתו אנו למדים מהכינויים להם זכה, "הרבי ר' העשיל" או "רבי העשיל הגדול".

⁸ קידושין לא ע"א.

⁹ תוספות קידושין לא ע"א ד"ה גדול המצווה ועושה.

לעומת זאת, כשילד עושה מעשה שהוא בחר בו לבד, בלי שאף אחד אמר לו, אז הוא את המעשה בשמחה ובחיוניות.

כשהקב"ה מצווה אותנו על תרומת הדשן והוצאת הדשן במסגרת הציוויים על קרבן העולה, הכתוב פותח בלשון ציווי וזירוז, כדי שעבודות הקרבן תעשינה באופן השלם, בלי שאלות ופקפוקים, ומלבד זאת, העובדה שהציווי דורש דקדקנות והכנה, הולידה גם היא את הצורך בזירוז.

המתבגר זקוק יותר להדרכתו של האב

הרש"ר הירש¹⁰ בספרו "יסודות החינוך"¹¹ מתאר נקודת מבט של אב על בנו המתבגר. לדבריו, ככל שהילד גדל ונעשה בעל חוב, הקושי שלו גדול יותר. בתקופה זו הילד זקוק יותר להכוונה וזירוז, וזו לשונו:

"כשם שאתה מתחיל להרגיל ולחנך את בנך בקיום המצוות, כך מצווה אתה שלא לעזוב אותו גם לכשיתחיל לקיים את המצוות מתוך חובה, לפי שבאותו זמן מתעורר בלב הנער יצרו הבהמי ביתר שאת ועוז.

התחנכותו במצוות תעמוד לו במלחמתו נגד היצר. ממלחמה יצא בנך גיבור מנצח. אבל בשעת מלחמה זו זקוק הוא - יותר משהיה זקוק לכך קודם לכן - לסעד מצדך, שתכוון את דרכו באורח ידידותי, אבל גם תקיף ומוחלט. הוא זקוק אז להדרכתו של האב והסברתו.

דווקא בתקופה זו אתה אומר, לגרש אותו אל העולם הגדול והרחב, בעודנו רק בן ארבע עשרה, חמש עשרה או שש עשרה! בגיל רך כזה כבר מבקש אתה להפקירו להוסיף למלחמתו הפנימית גם את הניסיונות מבחוק, את החברה הרעה המנסה להטותו מן הדרך הישרה!?! הלא אז עלול בנך ללכת חלילה לאיבוד, לשקוע בבועץ ולהתרחק מעמו ודתו. וברחקו ממך לא תוכל עוד להצילו, עד כי ייסחף לגמרי בזרם העולם הגדול".

בזמן שהילד הופך להיות 'מצווה ועושה' הוא זקוק יותר להכוונת הוריו.

¹⁰ הרב שמשון בן רפאל הירש (רש"ר הירש) (גרמניה), התקס"ח-התרמ"ט - מהבולטים שבמנהיגי היהדות באירופה ומחשובי פרשני המקרא האחרונים. אבי שיטת "תורה עם דרך ארץ". בילדותו למד תורה מפי סבו ואביו. בהמשך אחת מהדמויות שהשפיעו עליו מאוד, היה הרב יצחק ברנייס, רבה של המבורג. בגיל עשרים נסע אל ישיבתו של רבי יעקב עטלינגר, בעל ה"ערוך לנר", ולאחר שנתיים וחצי בלבד של לימודים קיבל ממנו היתר הוראה. עם פרישת רבה של דוכסות אולדנבורג, נתמנה הרש"ר הירש בהמלצתו למחליפו והוא רק בן עשרים ושתיים. בתקופה זו התפלמס בחריפות עם מנהיגים רפורמים, וכן עם שונאי תנ"ך נוכריים, וחיבר את ספרו "חורב" על הסברת טעמי המצוות ומיון לסוגיהן. קודם לכן פרסם חוברת בשם "אגרות צפון". בשנת התר"א מונה לרבם של שני המחוזות המערביים של ממלכת הנובר, אוריך ואוסנאבריק, ועבר להתגורר באמדה. שם המשיך בפעילותו הפולמוסית נגד הרפורמה תחת הסיסמה "האמת מתקיימת. השקר לא מתקיים", וכן הרבה לעסוק בחינוך ובגמילות חסדים. כעבור שש שנים נקרא לכהן כרבה הראשי של מורביה, משרה שלא היתה לה מקבילה באירופה מבחינת הסמכויות שניתנו לנושא בה. ממקום מושבו בניקלשבורג היה אחראי על חמישים ושתיים קהילות. בשנת התרי"א החליט לנטוש רבנות חשובה זו לטובת קהילת פרנקפורט, שם הקים בית ספר תיכון בו שולבו לימודי חול ולימודי קודש - "תורה עם דרך ארץ". בפרנקפורט חיבר הרב הירש את פירושו לתורה, לסידור התפילה ולספר תהלים. בתקופה זו עמד בראש המערכה להפרדת הקהילה האורתודוקסית מהקהילה הכללית, שנתנה לרפורמיות. הרב הירש התנגד נחרצות לראשוני חובת ציון ולרעיון החדש של הלאומיות היהודית כמטרה לגאולת העם, אף בצבינה הדתי.

¹¹ יסודות החינוך ח"א עמ' כט.

מי שאהבתו גדולה יותר – תוכחתו מרובה

על הפסוק "חושך שבטו שונא בנו ואהבו שחרו מוסר"¹² כותב הגאון מוילנא¹³ ב"אבן שלמה"¹⁴, שככל שאהבת האב לבנו גדולה יותר כך תוכחתו מרובה, כשהבן לא נוהג כשורה זה מטריד את האב, האב חפץ בטובת בנו ולכן הוא מכוון ומדריך. אב שנשאר אדיש כשהוא רואה את בנו טועה בדרך, סימן שקיימת בעיה בקשר שביניהם. ובלשונו של הגאון:

"מי שמונע מלייטר ולהכות את בנו על דבר שראוי לייסרו ומחפה עליו, הרי זה שונא את בנו, כי לסוף יצא לתרבות רעה, אבל מי שאוהב את בנו לא די שמייסר אותו על הראוי לו, אלא שדורש עליו פן עשה נדנוד קל ומייסר עליו, ולכן אמרו (מכות ח ע"א): אפילו גמיר נמי מצוה מה שמכה אותו, והיינו שלא יהא בו נדנוד רע כלל, וכל מי שאהבתו גדולה יותר - תוכחתו מרובה".

הדברים מופיעים ביתר הרחבה ובתוספת המחשה, בפירושו של הגאון לספר משלי¹⁵, וכך נאמר שם:

"מי שמונע את שבטו הראוי להכותו בשבט, ומחפה עליו ואינו מייסר אותו בשבטו, הוא שונא בנו, כי בסוף יצא לתרבות רעה, ולכן אמר חושך 'שבטו' כלומר הראוי לו. אבל מי שאוהב את בנו לא די שמייסר אותו על הראוי לו, אלא 'שחרו מוסר' שדורש עליו פן עשה נדנוד קל ומייסר עליו על זה, כמו שכתב בעל העקידה (שער סה ד"ה אמר איזהו חכם) משל לאשה שרואה במראה, כשהיא מתקשטת ומרחצת טנופיה היא בוררת מראה היותר יפה שמראה את כתמיה הדקים לגדולים, והיינו מפני שרוצה להסיר אף כתמיה הדקים מאד בכדי שתהא נראית יותר יפה, כן האוהבו יותר דורש על אוולתו אשר עשה ומייסר אותו על זה, בכדי שלא יעשה עוד אף הדבר הקטן".

כשהחיבור בין הורים לילדים הוא בריא, אז קיימת הדרכה והכוונה טבעית, והילד זקוק לדברי החינוך וההסברה של הוריו. צריך להעיר ולהאיר על כל נדנוד קל כשהדברים הם קטנים, כדי שלא נצטרך להגיע לדברים גדולים.

בעל העקדה מביא משל נפלא, משל לאישה שמתבוננת במראה ומתאפרת. הורה שמוכיח את בנו ומתבונן בדקדוקי מעשיו, איננו מבקש 'לחפש אותו בסיבוב' ולגלות את נקודות התורפה שלו, אלא אדרבה, רצונו להעצים את בנו ולרומם את נקודות החוזק שבו תוך שמירה על נקודות התורפה, שלא יתרחבו ויתעצמו.

אין מזרזין אלא למזרזין

ניתן היה לחשוב שהגאון מדבר דווקא על ילדים שלא הולכים בתלם, אבל ילד שעושה כל מה שאומרים לו ומתנהג למופת, אולי אפשר לתת לו להתפתח בכוחות עצמו. חז"ל אומרים בספרי¹⁶:

¹² משלי יג, כד.

¹³ רבי אליהו קרמר (הגאון מוילנא) (ליטא), הת"פ-התקנ"ח - מגדולי חכמי התורה בישראל. שלט בכל מקצועות התורה ובשאר חכמות. בקיאותו וידענותו העצומה זיכו אותו בכינוי "הגאון מוילנא". על-אף שלא החזיק במשרה רשמית כלשהי, קנה לו מעמד של מנהיג חשוב בדורו ובדורות הבאים אחריו. כתביו לא ראו אור בחייו אך לאחר מותו נדפסו כשבעים ספרים המיוחסים לו, וביניהם: פירוש למשנה, פירושים לזוהר, תיקונים לספר יצירה ולספרא דצניעותא, פרשנות לתנ"ך ועוד.

¹⁴ אבן שלמה פרק ו, ב.

¹⁵ ביאור הגר"א לנ"ך משלי יג, כד.

¹⁶ ספרי ריש פרשת נשוא.

"רבי יהודה בן בתירה אומר: אין הציווי בכל מקום אלא זירוז, שנאמר: 'וצו את יהושע וחזקה ואמצהו' (דברים ג, כח). לפי דרכנו למדנו שאין מחזקין אלא המוחזקין ואין מזרזין אלא למזורזין".

מאיפה לומדים ש'צו' זה לשון זירוז? מיהושע בן נון שנאמר בו "וחזקה ואמצהו". ממשיך רבי יהודה בן בתירה ואומר דבר נפלא, אם הלימוד הוא מיהושע בן נון, נמצאנו למדים שהחזקים צריכים זירוז לא פחות מהחלשים.

יהושע היה גדול תלמידיו של משה רבנו, והיה מתבטל כלפי רבו ומשמשו בהקרבה גדולה, "ומשךתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל"¹⁷. יהושע זכה להיות ממשיך הדרך, הן בהנהגת העם על פי דרכה של תורה, "משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע"¹⁸, הן במנהיגות צבאית בזמן כיבוש הארץ, ועליו אומר הכתוב: "וצו את יהושע וחזקה ואמצהו"¹⁹. אפילו אדם גדול כמו יהושע בן נון, זקוק לזירוז וחזוק מתמיד. את עיקר המאמצים עלינו להשקיע, לא בחוליות החלשות, אלא אדרבא, בחוליות החזקות, "אין מחזקין אלא המוחזקין ואין מזרזין אלא למזורזין", מי שיש לו יכולת הקשבה והוא מסוגל ליותר, צריך להשקיע ולתת לו יותר, ומתוך כך גם החוליות החלשות תתחזקנה. נכון, צריך לתת מענה גם לחוליות החלשות ולעזור להן, אבל כשהחוליות החזקות מוזנחות אז ההשקעה בחוליות החלשות לא תוכל להניב פרי.

ללבות את הזריזות

הדברים מבוארים ביתר הרחבה בספר "מעלות המידות"²⁰ של רבי יחיאל הרופא²¹ ממשפחת הענויים. משפחת הענויים היא אחת מארבע משפחות²² אצילי יהודה וירושלים שהובאו על ידי טיטוס לרומא, והובלו בחוצות העיר בראש השבויים. מדובר במשפחה חשובה בתקופת הראשונים, שמבניה נודעו כמה תלמידי חכמים מפורסמים. וכך כותב רבי יחיאל בספרו:

"...ולא עוד אלא שאם ראית בנך נוהג במנהג הזריזים בין במלאכתו בין בהליכתו בין בכל ענייניו, ואל תאמר מעתה אינו צריך לזרזו, תמיד תוסיף לזרזו במלאכתו, שכן מצינו בהקב"ה שאמר לו למשה רבנו 'וצו את יהושע וחזקה ואמצהו', ואמרו חז"ל, אין צו בכל מקום אלא זריז, שאין מזרזין אלא למזורזין".

גם כשהבן כבר זריז, צריך ללבות את זריזותו ולהוסיף בה קומות נוספות. אם הוא מסוגל ליותר צריך להעניק לו את הכוח להמשיך לטפס.

¹⁷ שמות לג, יא.

¹⁸ אבות פ"א, מ"א.

¹⁹ דברים ג, כח.

²⁰ מעלות המידות המעלה העשרים, מעלת הזריזות ד"ה בני באו וראו.

²¹ רבי יחיאל בן רבי יקותיאל הרופא ממשפחת הענויים (רומא), לפני הכ"א אחרי המ"ט - מרבני רומא בתקופת הראשונים. עסק בהעתקת ספרים, מהם מפורסם בייחוד התלמוד הירושלמי בכתב ידו הידוע היום ככתב יד ליידין. חיבר ספרים רבים, בהם: חיבור הלכתי בשם "תניא", שעיקרו עיבוד של "שיבולי הלקט" שכתב קרובו רבי צדקיה הרופא, "פסקי הלכות שחיטה", "מעלות המידות", פיוטים וקניות.

²² מן הענויים, מן התפוחים, מן האדומים ומן הזקנים.

ילד טוב יכול להיות יותר טוב

באחת מתשובותי²³ נדרש רבי משה פיינשטיין²⁴ לשאלת איש חינוך בנוגע לסמכויות הענישה של מנח, ובתשובתו כתב גם על ענישה וזירוז ביחס לילדים החזקים יותר בכיתה, וזו לשונו:

"ומה שאיתא במכות (שם דף ח) דאף בגמיר יכול לענוש, הוא דווקא אם אפשר לפי כשרונותיו ללמוד יותר בטוב ומתעצל לעיין היטב, יכול לעונשו, אף שבעצם הוא גמיר ואינו מבטל בזמן, דגם זה שמחסר בעיונו הוא עצלות וראוי לעונשו, וזה ודאי הוא רק כפי דעת המלמד שזה נחשב כדבר ידוע לפניו מצד שהוא מומחה ויכול לדון בזה".

ילד טוב יכול להיות יותר טוב, ותפקידו של המלמד הוא להגביר ולהעצים את הטוב, לתת לילד כוחות לפרוץ קדימה עוד ועוד. וכשהחזקים מתחזקים, החוליות החלשות מרגישות את התביעה שנדרשת גם מהן ומגייסות את כל הכוחות כדי לא להישאר למטה. זו סוגיה חינוכית מורכבת, צריך לזהות בצורה נכונה איפה עוברים גבולות הגזרה, כמה להשקיע בחיזוק החזקים וכמה להשקיע בסיוע לחלשים, צריך לשמור על האיזון הנכון.

²³ אגרות משה יורה דעה ח"ב סימן קג.

²⁴ רבי משה פיינשטיין (רוסיה-ארצות הברית), התרנ"ה-התשמ"ו - מגדולי פוסקי ההלכה בדור שלאחר השואה. בילדותו למד אצל הרב איסר זלמן מלצר בישיבת סלוצק. לאחר מלחמת העולם הראשונה ופטירת אביו שימש במשך שנתיים כרב עיירת הולדתו אוזדה, ולאחריה שימש ברבנות העיר ליובאן שברוסיה, עד הגירתו לארצות הברית בשנת התרצ"ז. בארצות הברית שימש כראש ישיבת "תפארת ירושלים" בניו יורק, כנשיא אגודת הרבנים דארצות הברית וקנדה וכנשיא ארגון "עזרת תורה". תשובותיו מופצות בעולם היהודי כולו. הוא דן בתשובותיו בבעיות טכנולוגיות מודרניות וגם בעיקרי היהדות. על מצבתו נכתב בין היתר: "עמוד ההוראה גדול הדור אב לחכמים ראש המדברים לכל דבר שבקדושה, נשא משא הדור בחכמה ותבונה באומץ וגבורה ובסבלנות אין קץ, בכל אשר פעל ועשה, הדריך הנהיג הורה ולימד, מסר נפשו להעמדת האמת שעלתה לו מעמלו כל ימיו אצר אוצרות של תורה בספריו אגרות משה ודברות משה והעלה אור חדש בלמוד התורה ובהבנתה. מקור ההלכה לכל המבקש תורת חיים משענת ומבטח להם בעבודת השי"ת השפיל והמציא עצמו לכל נזקק ונדכא לשמוע לצרכיהם להשתתף בצערם ולסעדם ונקש על דלתי רחמים בתפילותו לישועתם אמיץ לב בגיבורים להציל כל עשוק. קדוש וטהור חכם ועניו אהוב למעלה ואהוב למטה ומקובל לכל".